

Plaça dels Arbres n. 17

Dolors Codina Reina

Avis legal

Aquesta obra està subjecta a una llicència Reconeixement-NoComercial-SenseObresDerivades 2.5 de Creative Commons. Se'n permet la reproducció, distribució i comunicació pública sempre que se'n citi el titular dels drets i no se'n faci un ús comercial. No es pot alterar, modificar o generar una obra derivada a partir d'aquesta obra. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/es/legalcode.ca>.

ÍNDEX

TEXT

1. Fitxa tècnica del jaciment	2
2. Localització del jaciment.....	3
3. Context històric	3
4. Motivacions de la intervenció	6
5. Metodologia	6
6. La delimitació de les restes arqueològiques	7
6.1 El baluard de Terra o de Sant Benet.....	7
6.2 Les altres restes arqueològiques del solar	10
7. Conclusions	10
8. Valoració de les restes	11
9. Bibliografia addicional	12

ANNEXES

1. Unitats Estratigràfiques
 - 1.1 Llistat d'Unitats Estratigràfiques
2. Planimetria
 - 2.1 Llistat de plantes i seccions
 - 2.2 Plantes i seccions
3. Material fotogràfic
 - 3.1 Inventari fotogràfic
 - 3.2 Recull d'imatges

1. FITXA TÈCNICA

Nom: Plaça dels Arbres n. 17

Municipi: Palamós

Comarca: Baix Empordà

Coordenades UTM: x: 510910, y: 4633147, z:12

Protecció del jaciment:

Tipus d'intervenció: Urgència

Activitat portada a terme: Documentació i neteja de les restes

Tipus d'estructures localitzades: Tram de baluard

Cronologia: Segle XVI-XVII

Crèdits de la intervenció:

Promotor: Direcció General del Patrimoni Cultural

Cost de la intervenció: 3876, 72 € IVA inclòs

Direcció del Seguiment: Dolors Codina Reina

Treballs especialitzats:

Equip humà: 1 arqueòloga directora i 2 auxiliars

Resum de la intervenció:

Paraules clau: Baluard

El dia 28 de setembre de 2007 comença una intervenció d'urgència en un solar de la plaça dels Arbres de Palamós. L'actuació consistia en netejar i documentar les restes que s'havien descobert en el transcurs d'unes obres. Es va localitzar un tram del baluard de Terra, anomenat també de Sant Benet.

2. Localització del jaciment

Palamós és un municipi de la comarca del Baix Empordà. Limita amb la mar Mediterrània i els termes municipals de Calonge, Vall-llobrega, Mont-ras i Forallac. (Fig. 1 i 2). El jaciment arqueològic es troba ubicat a la Plaça dels Arbres n. 17 (Fig. 3 i 4). Segons fonts documentals en aquesta plaça s'hi trobarien les restes de la muralla medieval i del Portal de Terra¹.

3. Context històric

Palamós apareix com a port reial al llarg del segle XIII sota el regnat de Pere II el Gran i es converteix en una vila fortificada i una important plaça d'armes, no obstant, presentava a les darreries del segle XIV unes defenses de la vila molt minses. No és fins al 1396, quan Berenguer de Cruïlles compra les possessions dels Pallarès, que s'inicia un pla per fortificar d'una manera més efectiva la vila.

L'any 1407, Martí I encarrega al fill de Berenguer, Bernat de Cruïlles, que posessin en venda censals morts per poder-hi construir els murs i els fossats. Es comença a edificar pel costat meridional, continuant cap al nord, ..."aprofitant moltes vegades les parets de les pròpies cases, reforçant-les i proveint-les de merlets..."².

Al llarg del segle XIV Palamós creix molt, s'ha consolidat el centre de la vila amb nous carrers i nous barris. Apareix pel costat sud de la vila, fora muralla, un nou barri de cases que s'anomenarà Raval de Mar. La vila s'especialitza en la construcció de naus i arriben al poble nous gremis com el de mestres d'aixa que asseguraven la bona marxa de les construccions navals.

Malgrat que inicialment la vila estava sota tutela reial, l'any 1486 Palamós, i durant el regnat de Ferran II, esdevingué vila comtal sota la figura de Galceran de Requesens, el qual va haver de jurar en la seva primera visita a la vila que respectaria els furs i els privilegis que el rei havia atorgat des de la seva fundació a la vila de Palamós. Malgrat la reticència dels vilatans, aviat es va fer evident que el comte de Requesens vetllava pel interessos de Palamós, i es va continuar amb la construcció del moll, finançada en gran part pel propi comte.

La construcció del moll no va impedir que es continués encerclant la vila amb les noves muralles, i a principis del segle XVI ja encerclaven gairebé tota la vila, s'havien acabat els murs del vessant sud, els de llevant, els del nord i només quedava una part dels de ponent, exactament els del portal de la Bassa, que seria anomenat més tard pels francesos "la Bretxa".

Tot i aquesta construcció-reconstrucció dels murs de la muralla, Palamós es va veure sotmesa l'any 1543, al setge de Barba Rossa, pirata turc que va encerclar Palamós amb 20 galeres i que va aconseguir desfer les defenses de la vila i entrar a la vila saquejant-la a tort i a dret.

La segona meitat del segle XVI es va caracteritzar per la construcció de les torres i els baluards que havien de configurar el nou perfil de Palamós. Entre els anys 1565 i 1568 es basteix el baluard d'en Baulida, situat sobre la Caleta. Tenia dos pisos, en la part inferior es guardava la pólvora i el la superior hi havia els canons.

A finals de segle es va reforçar el tram de la muralla de llevant, es va reparar la torre d'en Frigola i es va construir el baluard de Sant Joan. En els murs de migdia es va aixecar una torre nova coneguda amb el nom de baluard d'en Gallart i es va contrafortar el portal de la Bassa.

A mitjans del segle XVII, entre els anys 1630 i 1640, Felip IV, temorós d'un atac per part dels francesos, ordena un desplegament de tropes a tota Catalunya, però especialment a l'Empordà i al Rosselló. La posició estratègica de Palamós, amb el seu port a ple rendiment, converteix ràpidament a la vila en una plaça d'armes. Aquesta es veu afectada pels conflictes bèl·lics que tenen lloc a la zona, fet que es veu agreujat per l'epidèmia de pesta de 1652-53.

Al cap de pocs anys es construeix la ciutadella a la zona de Sa Punta, en aquest enclau ja hi havia una comunitat de monjos agustins instal·lada i la ciutadella acaba englobant el monestir, passant a conviure els monjos amb els soldats. Per altra banda es van excavar nous fossats i construir contraforts als murs de llevant i davant el portal de la Bassa. D'altra banda es van construir quarters d'infanteria i de cavalleria, un al costat de l'antic palau i l'altre al costat del portal de la Bassa.

El dia 30 de maig de 1694 les tropes franceses, sota el comandament del mariscal Noailles, comencen el setge a la vila, aquest acaba el dia 8 de juny de 1694 quan les tropes franceses entren a Palamós.

A principis del segle XVIII, el comte de Palamós, va decidir que tots els terrenys a on hi havia trams de muralla, baluards, fossats i quarters fossin donats a la vila per construir-hi cases. Palamós ja no va tenir mai més muralles.

4. Motivacions de la intervenció

El dia 21 de setembre de 2007, el diari El Punt publica la següent notícia: “Troben les restes d’un antic baluard a Palamós”³. L’obra, amb promotor particular, va quedar aturada i es va posar en marxa una intervenció arqueològica d’urgència de la que es va fer càrrec l’Àrea de Coneixement i Recerca del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

La intervenció s’ha dut a terme entre els dies 28 de setembre i 8 d’octubre de 2007, en un solar localitzat al nord-est de la plaça dels Arbres (Fig. 3 i 4). El projecte inicial del promotor contemplava la realització d’un edifici de pisos i un pàrquing. És quan la màquina retroexcavadora comença el rebaix de la zona, que apareixen les estructures muràries que documenta la notícia del Punt diari. L’objectiu de la intervenció actual era documentar l’estructura que havia quedat al descobert, datar-la i valorar el grau d’afectació d’aquesta en relació al projecte arquitectònic.

5. Metodologia de la intervenció

Atès que es tractava d’una intervenció d’urgència que tenia com a objectiu exclusiu la documentació de l’estructura que ja s’havia descobert amb la màquina retroexcavadora.

La campanya es va destinar a la neteja i documentació. Es va documentar tant fotogràficament com planimètricament, el mur que ja estava a la vista; I A més, es va rebaixar amb una màquina retroexcavadora tot el nivell⁴ que colmatava, per la part superior, tot el llenç del baluard.

A la part del solar rebaixat per la màquina retroexcavadora abans de la intervenció d'urgència dels arqueòlegs no s'hi va actuar mai, ni s'hi va realitzar cap tasca arqueològica ni de rebaix.

Es van realitzar també dos sondejos a banda i banda del baluard, per poder determinar el tipus de parament intern i extern del mur, i si hi havia nivells arqueològics en relació amb aquest.

6. La delimitació de les restes arqueològiques

6.1 El baluard de Terra o de Sant Benet

Al iniciar la campanya de neteja i documentació de les restes, ràpidament va quedar palès que ens trobàvem davant d'un tram, molt ben conservat i de dimensions considerables, d'un dels baluards de Palamós.

Aquest tram de mur travessa el solar, pel seu costat sud, en diagonal (Fig. 5), ocupant-ne la seva totalitat (Foto 8). Mesura 18 metres de llarg per 1.40 m d'ample i 2 metres d'alçada. Està format per pedres de diverses mides i tamanys, lligades amb morter de calç de gra gruixut. El full extern del mur presenta un arrebossat que li confereix un acabat molt acurat (Foto 2). En canvi la cara interna d'aquest presenta un aspecte molt més descuidat, sense cap tipus d'arrebossat final.

La part externa del baluard presenta una forma atalussada (Foto 14), característica de les construccions d'aquesta època, i es fonamenta damunt d'una banqueteta de petites dimensions ⁵ que alhora reposa sobre el substrat natural de gresa.

La part interna del mur és de dimensions més petites, amb tant sols 1.25 metres de fondària, i no presenta banqueteta de fonamentació (Foto 12).

Sembla evident que la cara d'aquest mur no anava vista i que per això el seu acabat no era massa acurat.

La seva part superior esta arrasada excepte en la part central del tram en que trobem un enlluït de morter de calç molt fi i molt llis (Foto 5, 7 i 9).

Tal i com veiem en la planta (Fig. 6) la cara externa del mur no té una tirada recte sinó que presenta un punt d'inflexió que ens permet plantejar la hipòtesi de l'existència d'una obertura just en el tram central del mur, per sota del dipòsit modern.

Per intentar entendre millor aquest fragment de baluard vam realitzar 2 sondejos (Fig. 7), situats al nord i al sud de la muralla respectivament.

El sondeig n.1 (Fig. 8 i 14) situat a l'exterior del baluard, ens va permetre retrobar el llenç extern del baluard així com la seva banquetta de fonamentació. En aquest punt desconeixem la cota exacte a on acaba la banquetta atès que la fondària del sondeig no ens va permetre, per mesures de seguretat, baixar al seu interior.

El sondeig n.2 (Fig. 9 i 14) situat a l'interior del baluard, ens va permetre documentar la cara interna d'aquest, que presenta, tal i com ja hem dit abans, un parament molt poc acurat, sense arrebossar i lligat amb morter de calç de gra gruixut (Foto 12). En relació amb el parament trobem un estrat antròpic, ple d'escòries i de carbonets (U.E. 1021), situat just per sobre del subsòl natural del terreny. En el costat oest tornem a trobar l'estrat d'escòries (U.E. 1021) (Foto 13) i un mur d'una construcció posterior.

Al nord del tram del baluard s'han localitzat dues construccions muràries exemptes (U.E. 1005 i 1007). L'estructura 1005 mesura 3 metres de llarg per 1.50 d'ample i 2.25 d'alt (Foto 3, 4 i 6) i la 1007 mesura 3.20 de llarg, per 1.45

d'ample per 2.10 d'alt (Foto 10, 11 i 14) . Aquests murs són simètriques entre si, però esbiaixats en relació amb el baluard (Fig. 10).

Morfològicament responen a les mateixes característiques, utilitzen pedres ben tallades per les cares internes i externes, mentre que l'interior està format per una amalgama de pedruscall petit, lligat amb molt de morter de calç de gra gruixut. Ambdós es fonamenten directament sobre el subsòl natural, sense banqueta de fonamentació. En el moment de la documentació d'aquestes restes només hem pogut veure la cara oest de 1007 i l'est de 1005, no obstant això, pensem que aquests murs funcionarien com a element exempt i que per tant les dues cares haurien d'anar vistes. El mur 1007 presenta un element diferenciador respecte a 1005 que és la presència en el seu lateral sud-oest del que semblaria un brançal de porta (Foto14).

Entre aquests dos elements i el llenç de la muralla hi ha una distància física important. En el cas de 1005 està separat de 0.80 centímetres, mentre que, entre 1007 i el baluard hi ha 2 metres.

Aquesta gran distància entre un element i un altre ens ha permès documentar l'estratigrafia que lligava els dos murs (Fig. 11 i 14): Els tres primers nivells començant per la part superior (U.E. 1016, 1017 i 1023), són farciments, és a partir de l'estrat inferior (U.E. 1018) que veiem que els nivells ja relacionen 1007 amb el baluard.

Desconeixem si 1005 i 1007 van ser edificats al mateix moment que el baluard, el que si sabem és que en un moment determinat funcionen contemporàniament, com així ho confirma l'existència dels estrats 1018 i 1019. Sabem per l'estratigrafia que en el moment de construcció de 1005 i 1007 el fossat, que havia de localitzar-se entre el baluard i la muralla exterior, no estava colmatat.

La funció i la cronologia exacta d'aquests dos elements ens és, a hores d'ara, desconeguda. Malauradament, no haver pogut excavar⁶ l'espai entre 1005, 1007 i el baluard, ens ha dificultat molt la tasca d'interpretació de les restes.

6.3 Les altres restes arqueològiques del solar

Malgrat que la intervenció arqueològica es limitava a la neteja i documentació de les restes en relació amb el baluard, hem de destacar la presència d'altres evidències arqueològiques dins del solar. En primer lloc es veien, en superfície, al mig del solar, unes pedres lligades amb morter, que podrien correspondre a un mur (Fig. 15). Aquestes restes estan a una cota de -3.71.

Per altra banda, i situant-nos en el perfil nord del solar (Fig. 15), vam veure un nivell d'uns aproximadament 40 centímetres de gruix, antròpic, amb fragments de ceràmica romana en el seu interior. Aquest nivell es troba entre la cota -2.47 i -2.49.

Per sota d'aquest nivell, i també localitzat en el perfil, es veuen unes grans pedres que configuren molt probablement un mur. Aquestes restes les trobem entre la cota -3.56 i -4.13.

7. Conclusions

L'arribada del mariscal Noailles a Palamós el 30 de maig de 1694 va suposar, entre moltes altres coses, la creació, per part de les tropes franceses, d'una topografia de la vila molt acurada per l'època i que s'ha convertit en un dels referents alhora d'interpretar i estudiar les fortificacions del moment.

És gràcies a aquesta documentació gràfica que hem pogut determinar que les restes trobades i documentades en el solar es corresponen a un fragment del tram de llevant del baluard de Terra, anomenat també de Sant Benet (Fig. 12).

La cronologia d'aquestes restes l'hauríem de situar, sempre per fonts documentals i gràfiques, a cavall entre el segle XVI i el XVII. El moment de l'enderrocament del baluard cal situar-lo a principis del segle XVIII (Fig. 13).

Desconeixen la funció i la cronologia exacta dels murs exempts que localitzem davant del llenç del baluard i malgrat que sabem, que en un moment determinat funcionen junts, no podem determinar que inicialment ja fos així.

8. Valoració de les restes

La importància de la troballa de les restes del baluard de Terra és inqüestionable. Gràcies a la seva localització exacte dins de la topografia de la vila permetrà que el consistori, a partir d'ara, pugui establir uns criteris d'actuació i tractament especials per conservar-lo i integrar-lo dins la xarxa urbana actual.

De les altres dues restes localitzades, tot i tenir, en cert moment cronològic, una relació directa amb el baluard, no la podem determinar, com tampoc no podem determinar la seva funció específica.

La intervenció actual ha set una intervenció d'urgència i caldria plantejar l'excavació total del solar a fi de poder valorar totes les restes arqueològiques aparegudes dins del seu context.

9. Bibliografia adicional

Caja, M. José, 2000, Seguiment d'obra de l'àrea de les Pites (Palamós, Baix Empordà) i que implica les antigues edificacions del segon convent dels Agustins, l'hospital i el baluard de Sant Joan, *Cinques Jornades D'Arqueologia de les Comarques de Girona, Olot (Garrotxa)*, 12 i 13 de maig de 2000, p. 299-303

Caja, M. José, 2000, Seguiment d'obres a la Plaça del Forn i al casc Antic de Palamós, *Cinques Jornades D'Arqueologia de les Comarques de Girona, Olot (Garrotxa)*, 12 i 13 de maig de 2000, p. 305-307

Caja, M. José, 2000, Seguiment d'Obra a la Plaça dels Arbres (Palamós, Baix Empordà), *Cinques Jornades D'Arqueologia de les Comarques de Girona, Olot (Garrotxa)*, 12 i 13 de maig de 2000

Castells, Ramon, 1994, *Ciutats de Girona: catàleg de plànols de les ciutats de Girona des del segle XVII al XX*, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Demarcació de Girona, Girona, p.230, 1994

Costa, M. Mercè., 1982, Palamós Medieval: Aspectes de la defensa de la vila, *Estudis sobre temes del Baix Empordà, n. 1*, Sant Feliu de Guixols, p. 139-154, 1982

Madurell, J.M., 1970-71, Les obres del port i les fortificacions de Palamós 1517-1726, *A.E.I.G.XX*, p. 75-103, 1971

Puig, Anna M., 2002, El portal de Terra de la Ciutadella de Roses (Alt Empordà), *Sisenes Jornades D'Arqueologia de les Comarques de Girona*, 11 i 12 de maig de 2002, Sant Joan de les Abadesses, p. 427-429.

Puig, Anna M., 2004, Desenrunament i adequació del baluard de Sant Andreu de la Ciutadella (Roses, Alt Empordà), *Setenes Jornades D'Arqueologia de les Comarques de Girona*, 4 i 5 de juny de 2004, La Bisbal d'Empordà, p. 581-583.

¹ Hem d'agrair moltíssim les explicacions i la col.laboració en aquesta intervenció de la senyora M. José Caja i del senyor Pere Trijueque. Així com l'amabilitat d'un veï que ens va deixar fer fotos des de la seva terrassa.

² Trijueque i Fornolleres, P., Palamós, a, Castells, R., 1994, *Ciutats de Girona: catàleg de plànols de les ciutats de Girona des del segle XVII al XX*, Col.legi d'Arquitectes de Catalunya, Demarcació de Girona, Girona, p.230, 1994

³ " L'Ajuntament de Palamós ha fet aturar una obra al centre del municipi després de trobar-hi restes d'un antic baluard, que podria ser part de l'antic contrafort i de la muralla que en els segles XVI i XVII formava part del portal d'accés nord a la vila, anomenat portal de Terra o es Portal. L'immoble en construcció es troba situat entre la Plaça dels Arbres i el carrer de Josep Casanovas, al barri vell de Palamós. L'aturada de les obres, com a mesura preventiva, permetrà als arqueòlegs de la Generalitat avaluar l'abast de la troballa i fer-ne la catalogació posterior. El Punt 21 de setembre de 2007.-

⁴ El nivell que amortitzava el baluard per la seva part superior era un nivell purament superficial, que va servir de anivellament per a la construcció de les cases a partir del segle XVIII.

⁵ La morfologia de la banqueta de fonamentació varia d'un metre a un altre del baluard, sempre és de petites dimensions, d'entre 10 i 40 centímetres d'ample per 20-40 centímetres d'alçada. Alguna de les pedres de la banqueta està ben escairada, i lligades entre sí amb morter de calç. La banqueta es fonamenta directament sobre el subsòl natural de gresa.

⁶ Hem de recordar que aquest espai va ser buidat i remenat per la màquina retroexcavadora abans de l'arribada dels arqueòlegs al solar.